

РЕЛІГІЯ В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Бокоч В. М.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Ужгородського національного університету

На основі аналізу становища різних конфесій досліджується релігійна ситуація на окупованих територіях Донбасу. Показується, що релігійна політика в самопроголошених республіках спрямована на утвердження православ'я Московського патріархату, утиски і переслідування інших релігій, які перебувають на проукраїнських позиціях, витіснення їх з контрольованих сепаратистами територій. Нормалізація релігійно-церковного життя в цьому регіоні пов'язується з припиненням військового конфлікту і деокупацією захоплених територій на сході України.

На основе анализа состояния разных конфессий исследуется религиозная ситуация на оккупированных территориях Донбасса. Показывается, что религиозная политика в самопровозглашенных республиках направлена на утверждение православия Московского патриархата, притеснение и преследование других религий, которые пребывают на проукраинских позициях, вытеснение их из контролируемых сепаратистами территорий. Нормализация религиозно-церковной жизни в этом регионе связывается с прекращением военного конфликта и деокупацией захваченных территорий на востоке Украины.

Religious situation and state of different denominations in occupied Donbas are explored in the article. The author proves that the religious policy in self-proclaimed republics is aimed at domination of the Moscow Patriarchate, as well as repressions and persecutions of other religions that hold pro-Ukrainian positions, displacement of them from the territories controlled by the separatists. The normalization of religious and church life in this region is associated with the cessation of the military conflict and the de-occupation of the occupied territories in Eastern Ukraine.

Ключові слова: гібридна війна, релігія, політика і релігія, сепаратизм, окупація Донбасу, релігійна ситуація в окупованому Донбасі, релігійні утиски і переслідування.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні події, що відбувалися в Україні впродовж останніх років, вплинули на різні сфери життя українського соціуму. Вони позначилися не тільки на політичних, економічних, духовно-культурних, а й на релігійних відносинах. Зокрема, на релігійно-церковному житті відбулася окупація проросійськими сепаратистами і бойовиками частини території Донбасу. У зв'язку із цим актуалізується проблема дослідження місця і ролі релігії в гібридній війні на сході України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими науковцями, серед яких – М. Васін, І. Горпинченко, С. Дорош, В. Єленської, Н. Карпіцкій, І. Козловський, А. Мельников, Г. Надтока, Л. Самохвалова, Л. Филипович, А. Хлівний, М. Черенков, А. Юраш та інші – під різним кутом зору досліджувалися релігійні процеси в окупованому Донбасі. Релігійну ситуацію в цьому регіоні намагалися осмислювати й представники різних релігійних конфесій. На події на сході України відповідним чином реагувала й Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Однак у наявних публікаціях, інтерв'ю, заявах, зверненнях висвітлюються здебільшого релігійні та релігієзнавчі аспекти цієї проблеми, тоді як політологічному їх дослідженню приділяється значно менше уваги.

Метою статті є дослідження місця і ролі релігійних чинників у гібридній війні на сході України.

Виклад основного матеріалу. Наростання під пропагандистським впливом Росії сепаратистських настроїв на сході України призвело до того, що в Донецькій і Луганській областях всупереч Конституції та законам України були проведені «референдуми», наслідком яких стало проголошення «народних республік». Російська Федерація, скориставшись ситуацією, не тільки підтримала сепаратистів та бойовиків Донбасу, а й розпочала проти України військову агресію. У гібридній війні на сході України місцевими сепаратистами та російським окупантами використовувалися різні засоби, включаючи й релігію та церкву.

На окупованих територіях Донбасу духовною основою самопроголошених республік проголошено православну релігію Московського патріархату. Під прикриттям цієї релігії проросійські бойовики

та сепаратисти намагалися утверджувати ідеї «руського мира» в самопроголошених республіках. У зв'язку із цим у різних сферах широко експлуатувалася тема «російської православності», пропагувалася російська героїка і символіка, у сфері освіти впроваджувалися російські стандарти.

Окупація територій Донбасу супроводжувалася утисками та дискримінацією релігійних громад, священиків та віруючих інших конфесій. Серед тих, хто зазнав найбільших переслідувань, опинилися Українська православна церква Київського патріархату, Українська греко-католицька церква, численні протестантські церкви та їхні послідовники. Проросійські бойовики відбирали в них культові споруди, захоплювали священиків у полон, глумилися над ними, били і навіть вбивали. Особливо жорстоко поводитися з ними російські бойовики та козаки, сепаратисти із збройного загону «Російська православна армія», члени проросійськи налаштованих церковно-громадських структур.

До конфлікту на Донбасі із самого його початку безпосередньо причетною була Російська православна церква, особисто її глава патріарх Кирило. Слідом за кремлівськими пропагандистами збройна агресія Росії проти України була оголошена ним «громадянською війною». Намагаючись перенести боротьбу України за свою незалежність і територіальну цілісність у міжконфесійну площину, він звернувся до Глав усіх Помісних православних церков світу, впливових міжнародних організацій: ООН, ОБСЄ та Ради Європи. У своєму зверненні він звинувачував Українську православну церкву Київського патріархату та Українську греко-католицьку церкви (називаючи їх не інакше як «розкольниками» і «уніатами») у здійсненні ними прямої агресії проти канонічної Української православної церкви з метою «захоплення православних святинь і викорінення православ'я з території України», а також заявляв світове православ'я, що в разі приходу «гонителів» до влади «православні будуть примушуватися до відмови від своєї віри і піддаватися жорсткій дискримінації» [1].

У відповідь на поширення у світі патріархом Кирилом спотвореної інформації представники українських церков намагалися доносити до світового співтовариства правду про ситуацію на Донбасі. Так, Глава Української православної церкви Київського патріархату патріарх Філарет у листі до Вселенського патріарха Варфоломія події на Донбасі назвав «загарбницькою війною Росії проти України», а твердження про те, що вони мають характер релігійної війни, «відвертою брехнею». Звернення патріарха Кирила до міжнародної спільноти щодо ситуації на сході України засудила й Українська греко-католицька церква, кваліфікувавши їх як «неправдиві» й «упереджені» [2].

Оскільки Українська православна церква перебуває в юрисдикції Московського патріархату, її оцінки ситуації на Донбасі були близькими до оцінок Російської православної церкви. Хоча представники Української православної церкви й заявляли, що їхня церква «духовно зв'язує Донбас з Україною», насправді своєю проросійською позицією та практичними діями частини своїх ієрархів та священиків вона сприяла утвердженню окупаційного режиму на сході України, впровадженню ідеології «руського мира» на захоплених територіях, підтверджуючи і виправдовуючи тим самим свою підпорядкованість Московському патріархату. Як зазначають українські дослідниці О. Горкуша та Л. Филипович, «УПЦ МП на офіційному рівні веде себе не як самостійна українська інституція, а як частина РПЦ, що обслуговує ідеологічні інтереси Москви і представляє російську імперсько-історіографічну точку зору» [3].

Поки керівництво Української православної церкви визначалося із своєю позицією щодо подій на Донбасі, частина її ієрархів, священиків, що служили в цьому регіоні, перейшли на бік проросійських сепаратистів, брали участь у заходах, що ними проводилися, освячували знамена бойовиків, зброю, займалися іншою антиукраїнською діяльністю.

З обранням Предстоятелем Української православної церкви митрополита Онуфрія проросійські настрої в цій церкві посилювалися, що призвело до подальшого утвердження в українському суспільстві її репутації як антиукраїнської сили. Викликом українському суспільству стала його відмова у Верховній Раді України стоячи вшанувати героїв АТО, які захищали незалежність та територіальну цілісність держави.

Проросійська позиція Української православної церкви, співпраця частини її ієрархів та священиків з проросійськими сепаратистами підірвали довіру українського суспільства до цієї церкви і прискорили процес переходу її громад та віруючих під юрисдикцію Київського патріархату. Якщо у 2010 р. до Української православної церкви відносили себе четверть населення України, то у 2016 р. – лише 15 відсотків. Натомість кількість прихильників Української православної церкви Київського патріархату збільшилася з 12 відсотків до 25 [4].

В умовах, що склалися, Українська православна церква зміну юрисдикції релігійними громадами називає не інакше, як «захопленням храмів», тоді як Українська православна церква Київського патріархату вважає її закономірним процесом. Адаже законодавством України передбачена можливість зміни окремою особою своїх релігійних переконань або релігійними організаціями своєї юрисдикції. Так, відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» «держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості» [5].

На практиці зміна релігійними громадами свого канонічного підпорядкування пов'язана з вирішенням майнових питань, що в окремих населених пунктах нерідко набуває значної гостроти і приводить до конфліктів і навіть до сутичок між прихильниками Московського і Київського патріархатів.

Зниження рівня міжцерковного протистояння (за наявності доброї волі духовенства і віруючих обох церков) можливе шляхом запровадження почергового богослужіння релігійними громадами різної юрисдикції, яке теж передбачене вищезазначеним законом. Однак Предстоятель Української православної церкви митрополит Онуфрій дав вказівку місцевим релігійним громадам не погоджуватися на почергове богослужіння з громадами Київського патріархату.

Перехід православних громад із Московського патріархату в Київський, який на перший погляд виглядає як суто релігійна проблема, насправді має політичну складову, оскільки пов'язаний із зміною політичних орієнтацій віруючих. Як зазначав Глава Української православної церкви Київського патріархату патріарх Філарет, «віруючі залишають Московський патріархат, тому що розчаровані тим, що ця Церква підтримує Росію, а не Україну» [6].

Бойові дії на Донбасі вкотре засвідчили, що між православними церквами в Україні є суттєві розбіжності, які полягають насамперед у їх різних політичних орієнтаціях. У той час коли Українська православна церква Київського патріархату твердо стояла на патріотичних позиціях, підтримувала учасників АТО, виступала за повернення Україні окупованих територій Донбасу, Українська православна церква, прикриваючись політичним «нейтралітетом», насправді займала проросійську позицію. Це призвело до того, що, за словами М. Черенкова, на теренах Донбасу «зіштовхнулись два... модули релігії, імперсько-агресивний та національно-визвольний» [7].

Окупація Донбасу торкнулася й римо-католиків. Уже в перші дні захоплення його територій проросійськими сепаратистами були арештовані два священики Римо-католицької церкви і звільнені з полону лише завдяки втручання Ватикану. Папа Римський Франциск, спираючись на свій авторитет у світі, разом із впливовими міжнародними організаціями намагався всіляко сприяти розв'язанню збройного конфлікту на Донбасі. Окрім закликів до молитов за мир в Україні, ним було запроваджено спеціальну гуманітарну акцію, в рамках якої здійснювався збір пожертв у католицьких храмах Європи для надання допомоги жертвам цього конфлікту.

Крім того, папа Римський делегував свого нунція (посла) в Україні архієпископа Клаудіо Гуджеротті для поїздки на Донбас, причому не лише на території, що контролювалися Україною, а й на окуповані. Під час цих поїздок папський нунцій відправляв богослужіння в римо-католицьких храмах, зустрічався з керівниками прифронтових міст, представниками інших релігій, вимушеними переселенцями, знайомився з діяльністю благодійного фонду, який надавав допомогу потерпілим.

Однак поїздки папського нунція на окуповані території Донбасу викликали неоднозначну реакцію українського суспільства. Так, український релігієзнавець П. Павленко вбачав у них «промосковську лінію поведінки Ватикану» і переслідування ним своєї стратегічної мети – «просування католицизму на Схід» [8]. Аналогічної думки дотримувалася й інший відомий вітчизняний релігієзнавець Л. Филипович, яка зазначала, що «нунцій-італієць архієпископ Гуджеротті... відстоює геополітичні інтереси Ватикану і мало орієнтований на проукраїнські вимоги сучасного релігійного життя» [9]. Натомість Глава Української греко-католицької церкви архієпископ Святослав підтримав позицію папи Римського та дії апостольського нунція на окупованих територіях Донбасу, наголосивши на тому, що архієпископ Клаудіо Гуджеротті «поїхав на ці території, виконуючи волю Папи, і засвідчив, що вони належать Україні. Бо він є посланцем Папи виключно для України» [10].

Неоднозначне ставлення української громадськості до візитів папського нунція на окуповані території Донбасу, на нашу думку, полягає в тому, що він одночасно є ієрархом Римо-католицької церкви і посадовою особою держави Ватикан. Як духовна особа архієпископ Клаудіо Гуджеротті може зустрічатися з віруючими-католиками, відправляти богослужіння, проте його поїздки на окуповані території Донбасу як посла Ватикану в Україні ставлять під сумнів правомірність його дій.

Від сепаратистів Донбасу значною мірою постраждала Українська греко-католицька церква. Захопленням храмів, переслідуванням, репресіями, викраденням священнослужителів та віруючих на окупованих територіях Донбасу Українській греко-католицькій церкві та її пастві нанесено значної фізичної, моральної і матеріальної шкоди. Масові виїзди населення Донбасу у безпечні райони призвели до зменшення мережі греко-католицьких громад на окупованих територіях майже в десять разів.

Значних утисків від окупаційної влади, проросійських бойовиків зазнали також протестантські громади, священики, віруючі. Окрім жорсткої репресивної політики, що здійснювалася щодо протестантів з перших днів окупації, «владними» структурами псевдореспублік проводилися масові заходи, спрямовані на «повне викорінення сект з Донбасу». Протестантські громади звинувачувалися в їх «фінансуванні американським ЦРУ», «проведенні проукраїнської пропаганди», «негативному впливі на православну релігію», намірах «підриву зсередини Донецької народної республіки» [11]. Через побоювання провокацій під прикриттям релігії керівництво «Луганської народної республіки»

розпорядилося здійснити перевірку релігійних організацій на лояльність до «влади» та провести їх переєстрацію, взявши при цьому під особливий контроль «секти», які немовби здатні «підірвати основи держави і суспільства» [12].

У зв'язку з окупацією територій Донбасу в складній ситуації опинилися місцеві віруючі-мусульмани. Через поліетнічність складу мусульманських громад, організаційну розрізненість, різні політичні орієнтації їм не вдалося виробити спільної позиції щодо подій на сході України. Це призвело до того, що частина мусульман Донбасу підтримували Україну, зі зброєю в руках відстоювали її незалежність та територіальну цілісність, тоді як деякі з них перейшли на бік окупаційної влади. Чітку проукраїнську позицію щодо подій на сході України зайняв муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» Саїд Ісмаїлов, який в одному зі своїх інтерв'ю заявив, що «війна для мусульман України закінчиться тільки після того, як будуть звільнені і Донбас, і Крим» [13].

Збройний конфлікт на сході України з позицій українського патріотизму оцінила Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Нею було прийнято низку заяв і звернень, в яких піддавався осуду сепаратизм, визнавалася легітимність сформованих після Майдану органів державної влади; містилися вимоги до владних структур Російської Федерації відмовитися від військового втручання у внутрішні справи України; засуджувалися дискримінація віруючих, захоплення бойовиками кульових споруд в Донецькій та Луганській областях, висловлювалася солідарність із потерпілими від збройного конфлікту; містилися заклики до оборони Вітчизни, а також до посилення молитов за мир і злагоду в українському суспільстві.

На дії окупаційної влади Донбасу в релігійно-церковній сфері реагувала й міжнародна громадськість. Зокрема, на факти грубих порушень права на свободу совісті і віросповідання, релігійних переслідувань на окупованих територіях Донбасу вказував Державний департамент США у своїх щорічних звітах про релігійні свободи на планеті [14].

Висновки. Таким чином, окупація проросійськими бойовиками Донбасу призвела до значного ускладнення релігійної ситуації в цьому регіоні. Через терор, що влаштували проросійські сепаратисти священникам та віруючим Української православної церкви Київський патріархат та неправославних релігій, вони змушені були залишати окуповані території Донбасу і виїжджати в безпечні місця. Це призвело до згорання багатьма релігійними громадами своєї діяльності, значного скорочення релігійної мережі, руйнування конфесійної багатоманітності регіону, втрати віруючими різних конфесій можливості задовольняти релігійні потреби.

Вибіркове ставлення до релігійних організацій, переслідування священнослужителів та віруючих за релігійними ознаками на окупованих територіях Донбасу призвело до руйнування в цьому регіоні основоположних принципів демократії в релігійно-церковній сфері, серед яких – свобода релігії, релігійний плюралізм, рівність релігій, толерантне ставлення віруючих одних конфесій до інших.

Нетерпимість нової «влади» до цих церков та релігійних організацій зумовлена політичними причинами, зокрема їхньою проукраїнською позицією та європейською орієнтацією, нетерпимістю до цінностей, які ними визнавалися і культивувалися, загрозою «русскому миру», конкуренцією православ'ю Московському патріархату.

Розв'язання складних суспільно-політичних, соціальних, духовно-культурних проблем, що з'явилися на Донбасі за час окупації його територій, потребуватиме комплексного підходу до їх наукового осмислення та практичних дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політиків, дипломатів, представників міжнародних організацій та країн-посередників. Оскільки в контекст збройного конфлікту на сході України вплетена релігія, успішне подолання його наслідків потребуватиме залучення церковних діячів, представників різних релігійних організацій.

Література:

1. Святейший патріарх Кирилл призвал предстоятелей Поместных церквей возвысить голос в защиту православных христиан востока Украины. Русская Православная Церковь. Отдел внешних церковных связей. 14.08.2014. URL: <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/>.
2. Мельников А., Хливный А. «Униаты и примкнувши к ним раскольники...». Конфликт на юго-востоке Украины в РПЦ представили как войну за веру. Релігія в Україні. 19. 09. 2014. URL: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/26911-uniaty-i-primknuvshie-k-nim-raskolniki.html.
3. Горкуша О., Филипович Л. Геополітичний українсько-російський конфлікт: реакція українських церков. Українське релігієзнавство. 2016. № 79. С. 12.
4. Кречетов М. Візантіїщина проти Константинополя: поле битви – Україна. Слово і діло. 27 червня 2016. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/06/27/kolonka/maksym-krechetov/suspilstvo/vizantijshhyna-proty-konstantynopolya-pole-bytvy-ukrayina>.
5. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (БВР). – 1991. – № 25. – Ст. 283.

6. Патріарх Філарет: За час війни з Росією до Київського патріархату перейшли сотні тисяч вірян. Патріарх Філарет. РІСУ – Релігійно-інформаційна служба. 4 квітня 2016. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/62983/.
7. Михайло Черенков: під час Майдану релігія була миротворцем, а під час війни стала мобілізатором. Релігійно-інформаційна служба України. 20 листопада 2015. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/61746/.
8. Павленко П. Постмайданна Україна в тисках російсько-ватиканських відносин. РІСУ – Релігійно-інформаційна служба. 25 січня 2017. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~lustrum/65864/>.
9. Релігія дуже повільно і слабо повертається у публічний простір України. РІСУ – Релігійно-інформаційна служба. 3 січня 2017. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/65628/.
10. Глава УГКЦ: Я не вважаю усіх людей, що на окупованій території, ворогами України. Інформаційний ресурс Української греко-католицької церкви. URL: <http://popeforukraine.com.ua/uk/глава-угкц-я-не-вважаю-усіх-людей-що-на/>.
11. В Донецьке проведуть «стихийный» митинг против сект. Пресса Украины. 28 января 2016. URL: <http://uapress.info/ru/news/show/115937>.
12. Деятельность деструктивных религиозных сект несет опасность конституционному строю ЛНР – Андрей Лицоев. Луганск 1. 02.12.2016. URL: <http://lugansk1.info/24508-deyatelnost-destruktivnyh-religioznyh-sekt-neset-opasnost-konstitutsionnomu-stroyu-lnr-andrej-litsoev/>.
13. Муфтий Саид Исмагилов: «Война для мусульман Украины окончится только после того, как будут освобождены и Донбасс, и Крым». Факты и комментарии. 03.08.2017. URL: <http://fakty.ua/242320-muftij-said-ismagilov-vojna-dlya-musulman-ukrainy-okonchitsya-tolko-posle-togo-kak-budut-osvobozhdeny-i-donbass-i-krym>.
14. Госдеп США считает, что в ДНР и ЛНР нет религиозной свободы. Vlasti.net. 15 октября 2015. URL: <http://vlasti.net/news/226650>.
15. Госдеп США: На Донбассе боевики пытаются членов УПЦ. Хартия, 97. 10.08.2016. URL: <https://www.charter97.org/ru/news/2016/8/10/217826/>.